

d'Ani است. او حوادث را به ترتیب می‌آورد و پس از او یک فرد ناشناخته کارش را ادامه می‌دهد. نهمین متن به چاپ رسیده در آثار مورخان ارمنی درباره جنگهای صلیبی متعلق به هتوم مورخ کنت گورپگوس Hethoum Comte de Gorigos است که شامل تاریخ نگاری او پیرامون ارمنستان می‌گردد. دهمین کار به وهرام ادسه‌ای متعلق است که تاریخ شاهان ارمنستان صغیر را شامل می‌شود. ترانه‌های عامیانه و مردمی درباره اسارت لئون، یازدهمین بخش کتاب را به خود اختصاص داده است. دوازدهمین بخش کتاب مربوط به اشعار شاه هیتوم دوم است.

اسقف تارس (Tarse) سنت نرسیس دولامیرون Saint Nerses de Lampron و اثر او سیزدهمین بخش کتاب را تشکیل می‌دهد. این اثر شامل دو قسمت است: ۱ - خلاصه کتابش بنام «تاملاتی در موسسات کلیسا و توضیحاتی درباره مراسم مس (عبارات روز یکشنبه کا تولیکها که به صورت دسته جمعی در کلیسا برگزار می‌شود) ۲ - نامه‌ای خطاب با پادشاه لئون دوم اثر مستوفی سمپاد Sempad بخش دیگر این کتاب را تشکیل می‌دهد. کتاب او شامل تاریخ نگاری پادشاهان ارمنستان صغیر است که کارش توسط فردی ناشناس دنبال شده است.

اثر ماردیروس (شهید) کریمه در قسمت پانزدهم این کتاب قرار گرفته که شامل اشعاری درباره پادشاهان ارمنستان صغیر است.

آخرین قسمت کتاب شامل متن پزشک مخیتا دوآشیر Mekhithar de DASCHIR است که درباره کنفرانس وی یا نماینده پاپ که در سنت ژان دارک به سال ۱۲۶۲ انجام شده می‌باشد.

پس از اتمام متون ارمنی، این اثر با اضافاتی که گاهاً برای روشن شدن مطالبی در متنهاى ارمنی و گاهاً ادامه تاریخ ارمنستان می‌باشد دنبال می‌شود. فهرست این افزوده‌ها به صورت زیر است:

- ۱- یادداشت اولیه، ۲- پایان حکومت لئون پنجم، ۳- شاهان لوزینیان ارمنستان، ۴- تصحیح و اضافاتی بر صفحات ۷۲۹ و ۷۳۰ از افزوده قبلی، ۵- اسناد اسپانیایی مربوط به اقامت شاه لئون ششم در دربار ژان اول شاه کاستیل شامل: ۱- ارسال سفرای شورای شهر مادرید شامل سه کمیسر که مأمور رفتن به نزد پادشاه ارمنستان به منظور اظهار سوگند وفاداری و ادای احترام و دادن پیشکش از سوی ژان اول و اربابان همیشگی روستاهای شهر مادرید. ۲- روند قانونی این اظهار وفاداری و پیشکش ۳- تأیید مراتب صداقت و دوستداری ساکنان مادرید از جانب پادشاه ارمنستان.

بخش دیگری از کتاب اسناد ارمنی درباره جنگهای صلیبی به قوانین ارمنیان اختصاص یافته که شامل موارد زیر است: ۱- امتیازات تجاری موافقت شده از سوی لئون سوم برای ژنوبی‌ها. ۲- امتیازات داده شده توسط شاه اوشن Oschin به بازرگانان مونت پولیه‌ای. ۳- تأیید امتیازات مونت پولیه‌ای‌ها توسط لئون پنجم. ۴- امتیازات تجاری موافقت شده برای سیسیلی‌ها توسط لئون پنجم.

عباس اقبال آشتیانی و «تاریخ مغول و اوایل ایام تیموری»

اقبال، عباس، تاریخ مغول و اوایل ایام تیموری،
جلد اول و دوم، تهران، نشر نامک، چاپ اول: ۱۳۷۶،
۶۵۴ ص

تاریخ مغول و اوایل ایام تیموری

جلد اول و دوم

عباس اقبال

● علی کرم همدانی

اقوام چادرنشین ایرانی ساکن مرزهای شمال شرقی ایران، زیرا هفتالیان چنان با فرهنگ و تمدن ایرانی آمیختگی پیدا کرده بودند که در ظاهر قومی ایرانی به نظر می‌رسند. پس از فروپاشی ساسانیان به دست مسلمانان و پذیرش اسلام از سوی ایرانیان، مانع دیگری بر سر راه نفوذ ترکان به ماوراءالنهر به وجود آمد و آن نیز اختلاف دینی مردم مسلمان ماوراءالنهر با ترکان کافر کیش بود و تا هنگامیکه ترکان به دین اسلام درنیامدند نتوانستند با مردم این سرزمین ارتباط برقرار نمایند. نگاهی اجمالی به نامه‌های سران قبایل ترک در سده‌های

چهارم و پنجم ه. ق که به تاخت و تازهای در ماوراءالنهر دست زده‌اند نشان می‌دهد که این قبایل اسلام را پذیرفته بودند تا حضور خود را در میان مسلمانان توجیه نمایند استقرار بیگانگان در سرزمینهای ایرانی تنها زمانی میسر می‌گشت که این اقوام از صافی فرهنگ ایرانی عبور کرده باشند و تن به پذیرش آن داده باشند. لیکن تهاجم مغولان به ایران از این امر مستثنای بود زیرا یورش مغولان چنان برق آسا و آنچنان هراس‌انگیز و ویرانگر بود که در نظر مردمان بلایی آسمانی را می‌نمود. حضور مغولان در ایران را می‌توان به سه دوره مشخص تقسیم کرد.

الف - از سال ۶۱۶ ه. ق یعنی شروع حمله چنگیز به ایران تا سال ۶۱۹ ه. ق که سال عزیمت چنگیز از ایران است. و باید دوره قتل و غارت و تخریب و ایلغار نامیده شود.

ب - از سال ۶۱۹ تا ۶۵۳ ه. ق که در این مدت خانان مغول از مغولستان یک نفر را مستقیماً به عنوان حاکم برای اداره امور ایران و سرداری قشون ایران می‌فرستاد.

در سال ۶۱۹ ه. ق خان مغول حکومت خراسان و مناطق دیگر ایران را که تحت سلطه فاتحان مغول بود به عهده جین تمور (جمتور) که از ترکان ایغوری بود سپرد او تا سال ۶۳۳ ه. ق در این منصب باقی بود ولی حکمرانی وی قرین موفقیت قرار نگرفت. پس از مرگ

دوره استیلای مغولان یکی از مهمترین ادوار تاریخ سرزمین ماست. با توجه به تحولات این دوران در زمینه‌های، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی می‌توان از آن به عنوان نقطه عطفی در تاریخ ایران یاد کرد.

پی‌آمدهای اولیه حمله مغولان به ایران در نگاه اول ویرانگر به نظر می‌رسد که با دیگر تهاجمات نظامی به این سرزمین قابل مقایسه نیست. تهاجم یونانیان به فرماندهی اسکندر و اشغال ایران توسط آنان منجر به یک همزیستی موقت میان ایرانیان و یونانیان در زمان سلوکیان گشت (۳۱۲ - ۲۵۰ پ. م).

حضور یونانیان در ایران تأثیرات فرهنگی را در ایران باقی گذاشت که اثرات آنرا در سراسر دوره اشکانیان (۲۵۰ پ. م - ۲۲۶ م) و اوایل دوره ساسانیان شاهد هستیم و در پایان آنچه که بر جای ماند فرهنگ ایرانی بود.

یورش اعراب مسلمان به ایران و فتح این سرزمین به دست آن‌ها تنها با تکیه بر شمشیر نبود بلکه اعراب به همراه خود دینی را آوردند که همچون جان تازه‌ای در کالبد ایران بود. ایرانیان که از دهها سال پیش از آن در پی بنیان نهادن دینی نوین بودند تا تعارضات درونی، جامعه ایران دوره ساسانی را پایان دهد، اسلام را پذیرا گشتند و به آن غنا بخشیدند و خود به یکی از بزرگترین مفسران و مبلغان آن تبدیل گشتند.

تهاجمات ترکان به ایران از سده چهارم میلادی در ناحیه شمال شرقی ایران آغاز گشت، ولی هیچگاه این تهاجمات منجر به استقرار اقوام ترک در میان ایرانیان نشد، مگر زمانی که این اقوام فرهنگ و تمدن ایرانی را پذیرفتند.

نخستین برخورد جدی ایرانیان با ترکان در زمان ساسانیان در دوره سلطنت فیروز (۴۸۴ - ۴۵۶ م) روی داد که منجر به شکست فیروز و اسارت او گشت (۴۶۹ م).

منابع تاریخی موجود که از هفتالیان سخن به میان آورده‌اند چنان چهره‌ای از آنان به تصویر می‌کشند که برخی از مورخین امروزی با بررسی آن منابع دچار تردید می‌شوند که آیا واقعاً هفتالیان از اقوام ترک بوده‌اند یا

جین تمور، یکی از فرماندهان مغول به نام «نوسال» مدت کوتاهی حکومت کرد. اوکنای خان مغول پس از او، گرگوز را به سمت حاکم ایران تعیین نمود، گرگوز که از ترکان ایغوری بود، توانست تا حدی قتل و غارت‌های مغولان را متوقف سازد. و همین امر باعث دشمنی فرماندهان مغول با وی شد. در سال ۶۴۱ ه. ق. گرگوز به مغولستان قراخوانده شد و در همانجا به قتل رسید. پس از گرگوز، ارغون به ریاست حکومت سرزمینهای مفتوحه ایران گماشته شد. او تلاشهایی را جهت سرو سامان دادن به اوضاع ایران در پی گرفت ولی در این راه چندان موفق نبود. او تا سال ۶۵۳ ه. ق. یعنی سال ورود هلاکو به ایران در این سمت باقی بود.

ج - از سال (۶۵۳ ه. ق. تا ۷۳۶ ه. ق.) یعنی از سال ورود هلاکو خان به ایران و تشکیل دولت ایلخانیان تا مرگ سلطان ابوسعید آخرین ایلخان مغولی ایران.

دوره ۱۲۰ ساله حکومت مغولان بر ایران (۶۱۶ ه. ق. تا ۷۳۶ ه. ق.) تحولاتی را در ایران باعث شد که منجر به پدید آمدن وقایعی گردید که در تحولات آینده ایران تأثیرات ژرفی داشت. از لحاظ سیاسی، سرزمین ایران پس از ۶ سده یعنی از زمان فروپاشی ساسانیان بار دیگر وحدت سیاسی خود را بازیافت. و با برچیده شدن دستگاه خلافت عباسی که در این زمان به مرکز توطئه و دسیسه‌های سیاسی علیه حکومت‌های به ظاهر تابع خود مبدل شده بود، شرایطی به وجود آمد که در سده‌های بعدی منجر به تشکیل حکومت‌های با هویت ملی شد. از لحاظ فرهنگی، تساهل دینی مغولان منجر به پدید آمدن نوعی آزادی دینی در ایران شد. که به نوبه خود این آزادی دینی دستاوردهایی داشت. از نتایج مهم آن، رشد تصوف و به دنبال آن نزدیکی دیدگاه‌های طریقه‌های صوفیه به تشیع است. به هر حال تصوف و تشیع برجسته‌ترین سیمای دینی ایران در این دوره به ویژه از لحاظ تحولات آینده ایران است. تحولاتی که در سده‌های پس از آن منجر به تشکیل دولت شیعی مذهب صفویه گردید. دولتی که برای نخستین بار پس از فروپاشی ساسانیان، تشخص و هویت ملی را برای ایرانیان به ارمغان آورد.

از دیگر نتایج این دوران، دستاوردهای فرهنگی است. در این عصر شاهد رشد تاریخ‌نویسی و ظهور مورخینی همچون، عطاءالملک جوینی، خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی، حمدالله مستوفی، ... و در زمینه ادبیات نویسندگان و عرفای بزرگی چون مولانا جلال‌الدین بلخی، شیخ اجل سعدی، شیخ محمود شبستری، اوحدی مراغه‌ای و ... هستیم.

و از نظر اقتصادی اهمیت این دوران در آن است که با یکپارچگی سیاسی که توسط مغولان در گستره وسیعی از جهان آن روزگار به وجود آمده بود، بازرگانی رونق چشمگیری یافت و این امر به نوبه خود در تحولات بعدی سرزمینهای تحت حاکمیت مغولان موثر افتاد.

اهمیت دوران مغولان در تاریخ ایران توجه مورخین و ایرانشناسان ایرانی و غربی را به خود معطوف داشته است، و در این زمینه پژوهش‌های گرانقدری صورت گرفته است. از ارزنده‌ترین پژوهشهایی که در این زمینه توسط محققین ایرانی انجام گرفته، کتاب «تاریخ مغول» تألیف

عباس اقبال آشتیانی است.

عباس اقبال در سال ۱۳۱۴ ه. ق. در خانواده‌ای متوسط از مردم آشتیان بدنیا آمد. تحصیلات مقدماتی را مانند کودکان هم عصر خود در مکتب خانه گذراند و بر اثر کوشش و پشتکار به دارالفنون راه یافت. و دوره متوسطه را در آنجا به پایان رسانید و پس از آن در همان مدرسه به تدریس زبان فارسی پرداخت. همچنین او به معاونت کتابخانه معارف که به تازگی در دارالفنون بنیاد گرفته بود گمارده شد و در این هنگام بود که با بزرگان علم و ادب آن روزگار که به آن کتابخانه آمد و شد داشتند آشنایی یافت، و به محافل آنان راه جست. شهرت نویسندگی اقبال با نشر مقالات تاریخی و ادبی در دو مجله «دانشکده» و «فروغ تربیت» آغاز گشت.

در سال ۱۳۰۴ خورشیدی عباس اقبال به سمت منشی هیأت نظامی ایران در پاریس منصوب شد. او این فرصت را مغتنم شمرده و در محل مأموریت خود به ادامه تحصیل پرداخت و موفق به اخذ درجه لیسانس ادبیات از دانشگاه سوربن شد. او در پاریس با علامه محمد قزوینی آشنا شد و این آشنایی به غنای علمی اقبال بسیار کمک کرد. اقبال پس از بازگشت از اروپا به استادی دانشگاه برگزیده شد و در فرهنگستان ایران نیز از اعضاء دائم آن بود.

او در سال ۱۳۲۴ مجله «یادگار» را منتشر ساخت که براساسی یادگاری ارزنده از اوست که در مدت پنج ساله انتشار آن، ارزشمندترین مقالات در زمینه‌های تاریخ و ادب ایران را به مشتاقان ارائه نمود. اقبال سالهای آخر عمر خود را در خارج از ایران به سر برد و در ۲۱ بهمن ماه سال ۱۳۳۳ در شهر رم دیده از جهان فرویست.

یکی از ارزشمندترین آثار او در زمینه تاریخ ایران کتاب «تاریخ مغول» اوست. مقارن بازگشت اقبال از فرانسه به ایران، وزارت معارف درصدد برآمده بود تا برای رفع نیاز مدارس به تألیف یک سلسله کتب تاریخ ایران از آغاز تا مشروطیت مبادرت نماید. به همین منظور به سه تن از دانشمندان آن روزگار پیشنهاد این کار داده شد، و قرار گشت تاریخ ایران از آغاز تا پایان دوره ساسانیان را حسن پیرنیا (مشیرالدوله) و از صدر اسلام تا استیلای مغولان بر ایران توسط سید حسن تقی‌زاده و از استیلای مغولان تا اعلان مشروطه توسط عباس اقبال به رشته تحریر درآید. این نخستین تلاش ایرانیان برای نگارش یک دوره تاریخ کامل ایران بر پایه شیوه‌های نوین تاریخ‌نویسی بود که متأسفانه به انجام نرسید.

حسن پیرنیا به عهد خود وفا کرد و کتاب تاریخ ایران باستان را تألیف نمود که در برگزیده تاریخ ایران از

سرآغاز تا فروپاشی ساسانیان است. تقی‌زاده به واسطه گرفتاریهای شغلی و مسئولیتهای دولتی از عهده این مهم برنیامد و دست اجل نیز به اقبال اجازه به انجام رسانیدن کاری را که شروع کرده بود نداد. اقبال جلد اول از اثر خود تحت عنوان «از حمله چنگیز تا تشکیل دولت تیموری» را پایان رسانید و بخش مختصری هم از جلد دوم آنرا، تحت عنوان «تاریخ تیموری و مقدمات تشکیل دولت صفویه» نگاشت ولی توفیق به پایان رسانیدن آنرا نیافت.

جلد اول «تاریخ مفصل ایران از استیلای مغول تا اعلان مشروطیت» تحت عنوان «تاریخ مغول» بارها به زیور چاپ آراسته گردیده و در اختیار علاقمندان تاریخ ایران قرار گرفته است و برای نخستین بار است که ادامه آن در یک کتاب تحت عنوان «تاریخ مغول و اوایل ایام تیموری» در یک جلد به چاپ می‌رسد.

این کتاب شامل بخش‌هایی به شرح زیر است: جلد اول: از حمله چنگیز تا تشکیل دولت تیموری شرح احوال و فهرست آثار عباس اقبال مقدمه مؤلف

فصل اول - مجملی از احوال ممالک آسیا مقارن استیلای مغول

فصل دوم - تشکیل دولت مغول

فصل سوم - سیاست چنگیز و اثرات حمله مغول

فصل چهارم - سلطنت جانشینان چنگیز تا ایام فرماندهی هولاکو

فصل پنجم - لشکرکشی هولاکو به ایران و انقراض خلافت عباسی

فصل ششم - سلاطین مغول ایران یا ایلخانیان (۶۴۳ - ۷۵۶)

فصل هفتم - ایلخانیان ایران (بقیه)

فصل هشتم - فترت بین دوره ایلخانی و دوره تیموری

فصل نهم - تمدن و معارف و صنایع در عصر استیلای مغول

جلد دوم: تاریخ ایام تیموری و مقدمات تشکیل دولت صفویه

فصل اول - ظهور امیر تیمور

فصل دوم - وقایع ایام سلطنت تیمور، از بدو جلوس تا یورش پنج ساله (۷۷۱ - ۷۹۴) که این فصل ناتمام است و تا وقایع سال ۷۸۷ و تسخیر استرآباد و مازندران توسط تیمور را شامل می‌شود

پانوشته‌ها:

۱ - رضا، عنایت‌الله، ایران و ترکان در روزگار ساسانیان، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۶۵ ش، صص ۷۹ - ۷۸

۲ - مرتضوی، منوچهر، مسائل عصر ایلخانیان، تهران، آگاه، چاپ دوم، ۱۳۷۱ ش، صص ۶ - ۵

۳ - برای آشنایی بیشتر با حوادث این دوره نگاه کنید به: اشپولر، برتولد، تاریخ مغول در ایران، ترجمه محمود میرآفتاب، تهران، علمی و فرهنگی، چاپ دوم، ۱۳۶۵ ش.

۴ - بویل، جی. آ.ا. (گردآورنده)، تاریخ ایران کسبیرج از آمدن سلجوقیان تا فروپاشی ایلخانیان، ترجمه حسن انوشه، تهران، امیرکبیر، چاپ اول، ۱۳۶۶ ش، جلد ۵، صص ۵۱۹

۵ - برای آشنایی بیشتر با شرح حال و آثار عباس اقبال به مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، سال سوم به قلم ایرج افشار مراجعه کنید.